

BALOGH SÁNDOR

Megjegyzések a magyarországi népi demokratikus fejlődés nemzetközi és belső feltételeihez

A második világháborút közvetlenül követő években végső fokon az határozta meg Magyarország nemzetközi helyzetét, hogy a megszülető népi demokratikus államot a szövetséges nagyhatalmak — döntően a régi uralkodó körök háborús politikája miatt — a legyőzöttek kategóriájába sorolták; sem az Amerikai Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának, sem a Szovjetunióknak nem fűződtek hozzá elsősorú érdekei. Ez utóbbival összefüggésben kétségtelenül könnyebbnek ígérkezett a szövetségesek itteni érdekeinek egyeztetése, a jaltai nyilatkozat szellemében való együttműködésük reprezentálása, még akkor is, ha az eltérő politikai és társadalmi berendezkedésű szövetséges nagyhatalmak már eleve nem ugyanazt értették vagy érthették a lakosság „összes demokratikus elemein”, a demokratikus berendezésen és átalakuláson. Az érdekegyeztetést azonban a valóságban leginkább mégis az befolyásolta, hogy az országot a Vörös Hadsereg szabaddította fel. A felszabadulás után gyökeres fordulat következett be a Szovjetunió és Magyarország gazdasági-kereskedelmi kapcsolataiban, a helyi német tulajdon és érdekelt-ség a Szovjetunió birtokába került, s ezen túlmenően Magyarország még jóvátétellel is tartozott.

Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti szerződés — amely egyben az Ideiglenes Nemzeti Kormány de facto elismerését is jelentette — a szövetséges nagyhatalmak kompromisszumos megállapodásain alapult. A kompromisszum ténye és jellege szembevetendő módon jutott kifejezésre a jóvátétel megállapításával és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) működésével, közelebbről a magyarországi SZEB amerikai és angol tagjának a hatáskörével kapcsolatban. A nyugati szövetségesek képviselői elvben elismerték ugyan a Szovjetunió, valamint Jugoszlávia és Csehszlovákia jóvátételi igényének feltétlen jogosultságát, de azt ajánlották, hogy a jóvátétel mértékét és teljesítésének módját a magyar gazdaság háború utáni állapotától tegyék függővé. Ezt a javaslatot azonban a szovjet tárgyaló fél nem fogadta el, hanem ragaszkodott ahhoz — a román és a finn példára hivatkozva —, hogy Magyarország 300 millió USA dollárt kitevő jóvátételi kötelezettsége a fegyverszüneti szerződés szövegében is szerepeljen. Így született meg azután az a megegyezés, hogy a Molotov-féle tervezet jóvátételi pontját a következő bekezdéssel egészítik ki: „Magyarország megtéríti a károkat és veszteségeket, amelyeket a háborúban más szövetséges államoknak és azok polgárainak okozott. A kártérítés mértéke később nyer megállapítást.”¹ A SZEB működésével kapcsolatban a nyugati szövetségesek képviselői azt szerették volna elérni, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság a háború idején kizárólag amerikai és angol tagjával való előzetes konzultáció után, a háború befejezésétől a békeszerződés aláírásáig terjedő időszakban viszont előzetes egyetértés esetén adhasson politikai jellegű utasításokat, az Ideiglenes Nemzeti Kormányának. Ezzel szemben a szovjet képviselő a háború idejére kizárólag a tájékoztatás, a háború befejezése utáni periódusra pedig csupán az előzetes konzultáció kötelezettségét kívánta vállalni. A megegyezés elősegítése érdekében azonban a szovjet fél ígéretet tett többek között arra, hogy a háború befejezése után az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányai maguk szabhatják meg a magyarországi SZEB-misszióik létszámát s azok közvetlen összeköttetést és futárszolgálatot létesíthetnek kormányaikkal. Ezek a kedvezmények feltétlenül előrelépésnek számítottak az olaszországi, illetőleg a bulgáriai és a romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottságok gyakorlatához képest. De a megegyezésnek valójában mégsem ezek, hanem az volt a legfontosabb tényezője, hogy a szövetséges nagyhatalmak vezetőinek küszöbön álló jaltai konferenciája előtt egyik fél sem akarta kiélezni a helyzetet, feleslegesen megterhelni kapcsolataikat.

¹ Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. Dokumentumok. Budapest, é. n. 22.

A jaltai konferencia után Magyarország viszonylatában nem annyira a kormányhatalom összetételével és a SZEB működésével, hanem részben az Ideiglenes Nemzeti Kormány intézkedéseivel, részben pedig az Amerikai Egyesült Államok kormánya önálló kezdeményezéseivel kapcsolatosan merültek fel nézeteltérések. Sőt, ezen a téren tulajdonképpen Potsdam után sem változott meg érdemlegesen a helyzet. 1945 őszén a szövetséges nagyhatalmak elsősorban a nemzetgyűlési választások előkészítésének és lebonyolításának szenteltek nagyobb figyelmet. A budapesti amerikai misszió politikai képviselője — nem utolsósorban a hazai polgári körök hatására — több alkalommal is szorgalmazta kormányánál a választások nemzetközi ellenőrzésének kieszközölését. De Byrnes külügyminiszter csak abban az esetben hajlott volna a nemzetközi ellenőrzés kezdeményezésére, ha azt az Ideiglenes Nemzeti Kormány „hivatalosan” kéri. A nyugati szövetségesek végül is azután szánták el magukat a tiltakozó fellépésre, amikor tudomásukra jutott, hogy a pártok vezetőinek K. J. Vorosilovval, a SZEB elnökével folytatott megbeszélésén felmerült a közös lista kívánsága. Nagy-Britannia kormányának tiltakozása után azonban, amely ebben az ügyben kezdeményező szerepet vállalt, a közös lista ügye véglegesen lekerült a napirendről. Ezt követően a nyugati szövetségesek lényegében várakozó álláspontra helyezkedtek a nemzetgyűlési választásokat illetően.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon a kisgazdapárt szerezte meg az abszolút többséget. A nyugati polgári lapok — a kormánykörök véleményével összhangban — szinte egyöntetű lelkesedéssel fogadták a minden várakozásukat felülmúló eredményt. Ugyanakkor többségükben azt is elismerték, hogy „Moszkva nem szólt bele” a magyar történelem „legtisztább és legszabadabb” választásába. Sőt, az angol Times arra a következtetésre jutott, hogy „az angolszász—szovjet szövetség képes megtalálni a helyes utat olyan ország viszonylatában, amelyben közös érdekeik vannak az angolszászoknak és a Szovjetunióknak. Az angolszász—szovjet véleménykülönbségek kiegyenlítése minden más kérdésben hasonló módon nyilvánulhat meg.”² A választások után több állam kormánya is tervezte a Magyarországgal való diplomáciai kapcsolat felvételét. Elsőként — Bulgária és Románia után — még 1945. november 2-án a Szovjetunió részesítette Magyarországot diplomáciai elismerésben. Az Amerikai Egyesült Államok, amely viszont ekkor még nem tervezte a bolgár és a román kormány elismerését, november 15-én szintén felvette a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal.

A nemzetgyűlési választások eredménye miatti nyugati elégedettség a valóságban korántsem volt felhőtlen és tartós. 1945. augusztus 27-én Moszkvában aláírták a szovjet—magyar kereskedelmi szerződést, amely 30 millió dolláros értéket képviselt és 1946. december 31-ig szabályozta a kölcsönös áruszállításokat.

Ennek a kereskedelmi szerződésnek igen nagy jelentősége volt Magyarországgal szemponjtából hiszen ezzel lényegében biztosítani lehetett mindazokat a nyersanyagokat, amelyekre az újjáépítés során és a jóvátétel teljesítése szempontjából égetően szükség volt. A szerződés jelentőségét az is fokozta, hogy abban az időben lényegében a Szovjetunió volt az egyetlen állam, amely késznek mutatkozott sokoldalú kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére Magyarországgal. Egyidejűleg az Ideiglenes Nemzeti Kormány képviselője egy másik, hosszú lejárátú és a két állam szorosabb együttműködését célzó szerződést is aláírt Moszkvában. Ennek a ténye óriási riadalmat keltett a koalíció jobb oldalán és a polgári közvéleményben, de kiváltotta a nyugati szövetségesek tiltakozását is. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia a Szovjetunióhoz intézett 1945. október 13-i jegyzékükben követelték a szovjet—magyar gazdasági szerződés felülvizsgálását, végrehajtásának a békekötésig történő felfüggesztését, és azt ajánlották, hogy a szövetséges nagyhatalmak közös megegyezésen alapuló tervet dolgozzanak ki a magyar gazdaság újjáépítésére. Az amerikai—angol tiltakozás hatására az Ideiglenes Nemzeti Kormány csak módosítással fogadta el az aláírt gazdasági szerződést: „1. A szerződő felek megállapítják, hogy a szovjet—magyar gazdasági együttműködésre vonatkozó jelen megállapodás nem bír kizáró jelleggel az Egyesült Nemzetek és az összes többi országgal szemben. 2. . . jelen egyezmény elsősorban azokra a német javakra vonatkozik, amelyek a potsdami tárgyalások alapján a Szovjetunió által Magyarországon igénybe vehetők.”³ Néhány nappal később amerikai, illetőleg angol jegyzék hozta az Ideiglenes Nemzeti Kormány tudomására, hogy elégedetlenek a szovjet—magyar gazdasági együttműködési szerződéssel, és minden olyan pontjának a módosítását kívánják, amely az Egyesült Államok és Nagy-Britannia érdekeit sértené. A nemzetgyűlési választások után tovább foly-

² The Times, 1945. november 8.

³ Országgyűlés Irattára. Nemzetgyűlés politikai bizottsága 1945. december 20-i ülésének jegyzőkönyve.

tatódtek a nyugati tiltakozások, mégpedig abban a nem is nagyon titkolt reményben, hogy a Tildy-kormány nagyobb ellenállást fejt majd ki a sokat bírált szerződés ratifikálásával kapcsolatban. Ugyanakkor a kisgazdapárti vezetők — és általában a polgári körök — legnagyobb csalódására az Egyesült Államok és Nagy-Britannia változatlanul kitértek az elől, hogy hasonló jellegű szerződést kössenek Magyarországgal, sőt egyelőre még számottevő kölcsön nyújtására sem mutattak hajlandóságot. A nyugati tiltakozó „hullámot” lényegében az USA Külügyminisztériumának 1945. december 18-i jegyzéke zárta le. A Harrimannek Moszkvába küldött táviratából ugyanis világosan kiderült, hogy az Egyesült Államok kormánya, bár továbbra is helyteleníti a szovjet — magyar gazdasági szerződés megkötését, mégis tudomásul veszi a Szovjetunió azon biztosítékát, hogy a szóban forgó szerződés nem kizárólagos jellegű. A nemzetgyűlés politikai bizottsága végül is 1945. december 20-án a következő szöveg kíséretében javasolta a szerződés elfogadását: „A nemzetgyűlés politikai bizottsága a Nemzeti Főtanácsnak a szovjet — magyar gazdasági együttműködési egyezményt jóváhagyásra ajánlja és tudomásul veszi a kormánynak azt a nyilatkozatát, hogy ez az egyezmény semmilyen sem akadályozza a magyar államot abban, hogy más államokkal bármilyen gazdasági és kereskedelmi szerződést köthessen.”⁴ A fentebbi ajánlás alapján a Nemzeti Főtanács még ugyanazon a napon ratifikálta az 1945. augusztus 27-én Moszkvában aláírt szovjet — magyar gazdasági szerződést.

1945 — 1946 fordulóján amerikai diplomáciai körökben is elérődött az a vélemény, hogy az egyre szorosabbá váló magyar — szovjet gazdasági kapcsolatokat egyoldalú bírálata erejét és értelmét veszti, ha az Egyesült Államok nem tesz konkrét és hatékony lépéseket. Kezdeményezésük nem ütközött akadályba: a SZEB 1945. december 28-i ülésén elhatározta, hogy felszólítja a magyar kormányt, nyújtsa be UNRRA-szegély iránti kérelmét. Néhány héttel később az UNRRA igazgatója közölte Tildy Zoltán miniszterelnökkel, hogy Magyarországnak 4 millió dolláros segélyt folyósítanak gyógyszerekre és más egészségügyi célokra. Byrnes külügyminiszter pedig 1946. február 21-én és március 2-án arról tájékoztatta a budapesti amerikai követet, hogy az Egyesült Államok 10 millió dolláros kölcsönt nyújt Magyarországnak. De a külügyminiszter egyúttal azt is leszögezte, hogy ez a kölcsön kizárólag a hadfelszerelésből visszamaradt áruk vásárlására vonatkozik, s nem érinti a Magyarországnak nyújtható hitel kérdését általában, sőt az amerikai megszállási övezetekben levő magyar javak és értékek sorsát sem.

A magyar pénzügyminiszter 1945 decemberében memorandummal fordult a SZEB elnökéhez azt kérve, hogy a szövetséges nagyhatalmak küldjenek ki bizottságot, amely a magyar kormánnyal együttműködve megvizsgálná az ország gazdasági és pénzügyi helyzetét, valamint a gazdasági segítség módozatait. Vorosilov marsall azonban nem volt hajlandó érdemben foglalkozni a szóban forgó kérelemmel, s hivatalosan nem is vette át a memorandumot. Nem sokkal később a SZEB amerikai tagja kezdeményezte egy albizottság felállítását a magyar gazdaság helyzetének tanulmányozására, amit a SZEB elnöke szintén elutasított. Az Egyesült Államok moszkvai követe 1946. március 2-án jegyzéket intézett a Szovjetunió Külügyminisztériumához, amelyben a szövetséges nagyhatalmak képviselőiből álló bizottság létrehozását szorgalmazta a magyar gazdaság helyreállításának elősegítése érdekében. A jegyzék szerint Magyarországot gazdasági és pénzügyi összeomlás fenyegeti, aminek nagymértékben oka a magyar gazdaság túlterhelése a jóvátétellel és a Szovjet Hadsereg ellátásával, valamint a megszálló hatóságoknak a magyar gazdasági életbe való beavatkozása. Nagy-Britannia moszkvai diplomáciai képviselője március 11-i jegyzékében lényegében megismételte a fentieket. A Szovjetunió Külügyminisztériuma április 21-én válaszolt az amerikai — angol jegyzékre. Ebben határozottan cáfolta az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányának állításait, és a magyar gazdaság nehézségeit elsősorban azzal magyarázta, hogy az Egyesült Államok ausztriai és németországi megszállási övezetéből nem engedélyezi az ott levő magyar javak és értékek hazaszállítását. A szovjet jegyzék kategorikusan elutasította az újjáépítési terv együttes kidolgozására vonatkozó javaslatot is, mégpedig azzal az indoklással, hogy kizárólagosan a magyar kormány illetékességébe tartozik. Két nappal később Vorosilov marsall a SZEB ülésén ugyancsak elvetette az albizottság létrehozására irányuló korábbi amerikai — angol javaslatokat. Ezután az amerikai diplomáciai körökben olyan vélemény alakult ki, hogy nincs sok értelme a magyar hitelkérelmekkel foglalkozni, mert az Egyesült Államok korlátozott anyagi segítsége addig nem nagyon járulna hozzá Magyarország gazdasági függetlenségének megőrzéséhez, amíg az Egyesült Államok és a Szovjetunió nem jutnak megegyezésre egymással Közép-Európa kérdésében. Az ameri-

⁴ Országgyűlés Irattára. Nemzetgyűlés politikai bizottsága 1945. december 20-i ülésének jegyzőkönyve.

kai diplomáciai köröket ebbeli véleményükben csak megerősítette, hogy az amerikai — magyar légügyi egyezményt többszöri próbálkozásai ellenére sem sikerült tető alá hozni, viszont a magyar kormány 1946. március 29-én polgári légi közlekedési egyezményt írt alá a Szovjetunió kormányával és létrehozták a MASZOVLET-et.

Nagy Ferenc miniszterelnök 1946. április közepén kormányküldöttséget vezetett Moszkvába. Ennek a látogatásnak kettős célja volt: a kétoldalú kapcsolatok további javítása, s ennek révén kedvezőbb feltételek teremtése a magyar békecélok számára. A tárgyalások során a szovjet kormány beleegyezett — a Romániának és Finnországnak már korábban tett engedmények szellemében — a jóvátétel teljesítési idejének hat évről nyolc évre történő meghosszabbításába. Hozzájárult a bérmunkában végzett gyapjú és pamut késztermékek szállítási idejének módosításához és a hadifoglyok fokozatos hazahozásához is. Ezenkívül a szovjet kormány elengedte a jóvátétel első évben esedékes hányadának nem teljesítése miatt felhalmozódott 6 millió dollár pönalét, valamint a vasút helyreállításával összefüggésben keletkezett 15 millió dolláros tartozást, mivel az újjáépített vonalak jórészt Csehszlovákia és Románia területén voltak. Ezzel gyakorlatilag teljesült a magyar kormányküldöttség minden gazdasági jellegű kívánása, a politikai és területi békecélok tekintetében valójában „üres kézzel” érkezett haza.

A magyar békecélok támogatásának kieszközölése érdekében látogatott el 1946 júniusában a kormányküldöttség Washingtonba, Londonba és Párizsba is. Ez alkalommal az Egyesült Államok kormánya ígéretet tett a Magyar Nemzeti Bank mintegy 40 millió dollárra becsült aranykészletének a visszaadására azzal a feltétellel, hogy az nem képezheti jóvátétel tárgyát. Az amerikai kormány kilátásba helyezte elsősorban azoknak a magyar javaknak a visszajuttatását is, amelyeket a fasiszták 1945. január 20-a után hurcoltak el az országból, és hajlandó volt a hadseregfölöslegek vásárlására már megadott 10 millió dolláros hitelt 15 millióra felemelni. Mindezek „ellentételeként” azonban az amerikai kormány a repülési jogokat és rendszeres gazdasági információk szolgáltatását igényelte a magyar kormánytól. Nagy-Britannia kormánya egyelőre csak a németországi megszállási övezetében található magyar javak és értékek visszaadását mérlegelte, de ragaszkodott ahhoz, hogy a brit állampolgárok érdekeltségeit a magyar kormány „jó állapotban” állítsa vissza. Egy hónappal később azonban feloldotta Magyarország mintegy 10 millió dollárt kitevő letéteit svájci bankoknál, 1946 augusztusában magyar—brit fizetési egyezményt írtak alá, novemberben pedig a brit parlament elfogadta a Magyarországnak nyújtandó 200 000 font sterling értékű szerszámgép-ajándékra vonatkozó javaslatot.

A magyar politikai és területi békecélokra illetően a brit kormány jóval merevebb álláspontot foglalt el, mint az Egyesült Államok. Utóbbi kormányképviselői ui. készenk mutatkoztak az Erdélyvel kapcsolatos magyar területi igények újbóli felvetésére, amennyiben azokat a Szovjetunió is támogatja. A kormányküldöttség látogatásának legfőbb tanulsága tehát az volt, hogy a magyar kormány békecéljai valóra váltását illetően nem támaszkodhat a szövetséges nagyhatalmakra.

A fentiek logikus következményeként a párizsi békekonferencián Magyarországnak — a csehszlovák területi igények részleges kielégítése után — még a trianoni határait sem sikerült maradéktalanul megőriznie. A szövetséges nagyhatalmak képviselői lényegében egyetlen esetben álltak Magyarország mellé, amikor elutasították a 200 000 magyar egyoldalú kitelepítésére vonatkozó csehszlovák indítványt. Ebben kétségtelenül az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának volt a legnagyobb szerepe, de az egyhangú döntés a Szovjetunió hozzájárulása nélkül nem születhetett volna meg. Az Egyesült Államok képviselője a magyar jóvátétel összegének 3000 millióról 200 millió dollárra való leszállítását indítványozta, amit a békekonferencia gazdasági bizottsága — a Szovjetunió tiltakozására — elvetett. A külföldi állampolgárok háborús veszteségeit illetően az Egyesült Államok száz százalékos, a Szovjetunió viszont 25 százalékos kártérítést javasolt. A gazdasági bizottság végül is 72 százalékos kártérítést szavazott meg, amit a Külügyminiszterek Tanácsa utóbb 66,5 százalékra mérsékelte. A békekonferencia állást foglalt a győztes államok hadseregeinek a legyőzött területén való állomásoztatása ügyében is. Ebben a vonatkozásban a magyar békeszerződés a következőket tartalmazta: „22. cikk. 1. A jelen szerződés életbe lépését követően minden szövetséges fegyveres erő 90 napon belül Magyarországból vissza kell vonni, mindazonáltal a Szovjetunió fennmarad a joga magyar területen oly fegyveres erő tartására, amelyre szüksége lehet ahhoz, hogy a szovjet hadseregnek az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa.”⁵

⁵ Nemzetközi szerződések gyűjteménye 1945—1958. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1958. 69.

1947. február 10-én a szövetséges hatalmak aláírták a magyar békeszerződést. Ezután is, igaz nagyon rövid ideig még úgy tűnt, hogy az Egyesült Államok Magyarország viszonylatában lényegében folytatja addigi politikáját. Az amerikai kormány február 15-én 30 millió dollárra emelte fel a hadseregfölöslegek vásárlására nyújtott kölcsönt. Schoenfeld követ február 13-án és 28-án megismételte a gazdasági információkra és a légi jogokra vonatkozó korábbi amerikai igényeket — Az Egyesült Államok magatartásának és külpolitikájának a változása első ízben Weems tábornoknak a SZEB elnökéhez intézett 1947. március 5-i jegyzékében jutott szemléletesebben kifejezésre. A tábornok ui. mind a jaltai egyezményre, mind a békeszerződésre hivatkozva aggodalmát fejezte ki a magyarországi belpolitikai fejlemények, köztük Kovács Béla letartóztatása miatt, majd azt követelte, hogy a SZEB amerikai, brit és szovjet képviselője, együttműködve a magyar miniszterelnökkel, a honvédelmi, a belügy- és az igazságügyminiszterrel, valamint a nemzetgyűlés elnökével, vizsgálja felül a kialakult helyzetet és tegyenek javaslatot a magyar kormányának „egy rendezett megoldás érdekében”. Szviridov tábornok, a SZEB szovjet elnökének helyettese március 8-án kategorikusan elutasította a „vizsgáló bizottság” kiküldésére vonatkozó indítványt, a Kovács Béla ügyével kapcsolatos észrevételeket pedig azzal hátrította el, hogy azok olyan törvényes jog ellen irányulnak, amely a Magyarország területén állomásozó szovjet fegyveres erők védelmét szolgálja. A szóban forgó jegyzéket egyidejűleg a SZEB brit tagja is megkapta, aki március 7-én indítványozta a „vizsgáló bizottság” kiküldését. Weems tábornok 1947. március 17-i válaszjegyzékében már kifejezetten az Egyesült Államok kormányának a véleményét tolmácsolta: „Az Egyesült Államok kormánya előtt világos az, hogy a kommunista párt vezetése alatt álló kisebbségi csoportok alkotmányos eljárás keretén kívüli politikával kísérlik meg a hatalom átvételét. Az Egyesült Államok kormányának véleménye szerint ez nyilvánvalóan veszélyezteti a magyarországi demokrácia fennmaradását.”⁶ Végül azt a következtetést vonta le a jegyzék, hogy a jaltai egyezmény aláíróinak egyes kötelessége a magyarországi helyzet kivizsgálása. Szviridov tábornok másnapi viszontválaszában igyekezett pontról pontra megcáfolni az amerikai jegyzékben foglaltakat. Edgumbe tábornok március 19-én — a kormányától kapott utasítására hivatkozva — szintén közölte a SZEB elnökének helyettesével, hogy Nagy-Britannia változatlanul kívánatosnak tartja a magyarországi helyzet együttes kivizsgálását. Szviridov tábornok március 20-i válasza lényegében annak leszögezésére szorítkozott, hogy „Weems tábornokhoz március 8-án intézett, Önnek is megküldött levelemben foglalt okok értelmében nem látok lehetőséget arra, hogy megváltoztassam álláspontomat azzal a javaslattal szemben, amely a jelenlegi magyarországi helyzet, az összeesküvés és Kovács Béla ügyének együttes kivizsgálását kívánja...”⁷

A szokatlanul éles hangú jegyzékváltások világosan tükrözték, hogy a békeszerződések aláírása után, mindenekelőtt a német kérdés megoldatlanságával összefüggésben, gyökeres változások érellődnek a szövetséges nagyhatalmak viszonyában még a nemzetközi politika egyik „mellékfrontján” is. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia említett jegyzékeikkel nyilvánvalóan azt kívánták demonstrálni, hogy a békeszerződések aláírása után még az olyan országokban sem hagyják magukra a polgári irányzatokat és erőket, amelyek a Szovjetunió „érdekövezetébe” tartoznak. De ez az akciói végső fokon már része volt annak az „új” amerikai politikának is, amelyet Truman elnök hirdetett meg 1947. március 12-én a Szovjetunió és a világkommunizmus ellen. Magyarországot illetően ez az adott pillanatban egyetlen gyakorlati következménnyel járt: az UNRRA 1947. március 31-én bezárta budapesti irodáját.

1947. május végén — június elején újabb diplomáciai erőpróba került sor a nyugati szövetségesek és a Szovjetunió között a magyarországi belpolitikai helyzet fejleményeivel, közelebről Nagy Ferenc miniszterelnök lemondásával kapcsolatosan. A SZEB amerikai és brit tagjainak tiltakozó jegyzékei 1947. március 12-én kerültek nyilvánosságra. Nagy-Britannia képviselőjének jegyzéke lényegében azt állította, hogy a Szovjetunió beavatkozása idézte elő a magyarországi belpolitikai válságot. Az amerikai jegyzék szintén a magyar belügyekbe való egyoldalú beavatkozással, a jaltai egyezmény megszegésével vádolta a Szovjetuniót, a háromhatalmi bizottság kiküldését követelte a helyzet sürgős megvizsgálása céljából. Sőt, javaslata elutasításának esetére hatékony intézkedéseket is kilátásba helyezett. A Magyarországot valóban hátrányosan érintő döntés azonban már májusban megszületett, amikor az Egyesült Államok kormánya a hadseregfölöslegek vásárlására nyújtott harminc millió dolláros kölcsön még fel nem használt részét,

⁶ Politikai és Gazdasági Tájékoztató. Budapest, 1947. március 20.

⁷ Szabad Nép, 1947. március 23.

15 millió dollár folyósítását megszüntette. Ugyanakkor Truman elnök 1947. június 10-én aláírásával szentesítette a magyar békeszerződést. Selden Chapin, az új amerikai követ pedig már július 2-án megérkezett állomáshelyére, Budapestre.

A nyugati polgári, s részben a szociáldemokrata sajtó is terjedelmes cikkekben és tudósításokban számolt be a magyarországi eseményekről. Kezdetben azt sugallta, hogy az Egyesült Államok kormánya ezúttal „kemény lesz”, nem nézi „ölbe tett kézzel” a magyarországi fejleményeket, „ellenakciókra” szánja el magát. Néhány nappal később azonban a mértóktartóbb és józanabb hangok kerekedtek felül. A francia L'Époque 1947. május 31-i számában párhuzamba állította a magyar és az olasz eseményeket, s azt a következtetést vonta le, hogy azok „bár ellenkező előjelűek, de egyforma értékűek”. Az angol Observer és a Daily Mail 1947. június 2-i számában rámutatott, hogy az Egyesült Államok „tehetetlenül kénytelen szemlélni a magyarországi helyzet változásait”. A New York Herald Tribune 1947. június 7-én egyenesen arra figyelmeztette az amerikai kormányt, hogy „ne hamarkodja el lépéseit”, sőt az Observer ugyancsak június 7-én nyíltan megírta, soha nem állította senki, hogy az Egyesült Államok védelmezni tudna a „vasfüggöny mögötti országokat”. Ezek a sajtóhangok is többé-kevésbé érzékeltették tehát, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormánynak — az egyre szaporodó diplomáciai tiltakozásokon túlmenően — ténylegesen nincsenek hatékony eszközeik a magyarországi fejlődés érdemleges befolyásolására, megakadályozására. Ezt támasztotta alá egyébként az USA Külügyminisztériuma európai osztályának vezetője, 1947 májusában a washingtoni magyar követ tudomására hozta, hogy az amerikai kormány aggodalommal figyeli a magyar belpolitika alakulását, de még nem adta fel a reményt, hogy a román vagy a bolgár helyzet elkerülhető lesz Magyarország esetében. Ígéretet tett arra is, hogy a „Truman-doktrína értelmében újabb magyar belpolitikai krízis esetén ismét fellépnek, de természetesen nem görög—török mintára, mert erre nincs lehetőség. A lehetőség kereitől belül azonban mindent megtesznek . . .”⁸

A nyugati szövetségeseik és a Szovjetunió e diplomáciai erőpróbájának új vonása, pontosabban kísérőjelensége volt az is, hogy a koalíciós pártok vezetői, bár korántsem azonos hangvételű és tartalmú nyilatkozatokban, de 1947. június közepétől szintén visszautasították az amerikai és brit jegyzékekben foglaltakat. Ehhez járult, hogy a Dinnyés-kormány 1947. július 10-én úgy döntött, Magyarország nem vesz részt Párizsban a Marshall-terv ügyében összehívott konferencián. A minisztertanács ezt az állásfoglalást azzal indokolta, hogy „a magyar kormánynak legnagyobb sajnálatára nem áll módjában elfogadni a meghívást a párizsi értekezletre, mert az előzetesen lefolytatott angol—francia—szovjet értekezlet bebizonyította, hogy a párizsi konferencia tárgyában a nagyhatalmak sem tudnak megelégedésre jutni, Magyarország pedig nem vehet részt olyan tárgyaláson, amelynek kérdésében a nagyhatalmak nem egysegűek, és amelyen nem vesznek részt valamennyien.”⁹

A Szovjetunió és hat európai népi demokratikus ország kommunista pártjai, valamint a francia és az olasz kommunista párt képviselői az 1947. szeptember 22—27-i lengyelországi Szklarska Poreba-i tanácskozásukon elhatározták a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának (KOMINFORM) megalakítását. A résztvevők A. A. Zsdanovnak a nemzetközi helyzetről szóló tájékoztatója alapján magukévá tették azt az álláspontot, mely szerint a világon „két tábor” alakult ki: „az imperialista, demokrácia-ellenes tábor”, melynek az amerikai világhatalom megteremtése és a demokrácia megsemmisítése a célja, a másik pedig „az imperialista-ellenes, demokratikus tábor”, mely az imperialista rend alászását és a demokratikus elvek megszilárdítását tekinti fő feladatának. Ez a felfogás azt képviselte, hogy végső fokon mindenkinek a szóban forgó két politikai csoportosulás valamelyikéhez kell tartoznia. Emellett Zsdanov azt is hangsúlyozta, hogy az általános, demokratikus béke biztosításában, a háború utáni korszak e fő feladatának megoldásában a Szovjetuniót és külpolitikáját illeti a vezető szerep.

1947—1948 folyamán lényegében valamennyi európai népi demokratikus állam kétoldalú szerződésre lépett egymással és a Szovjetunióval. Magyarország elsőként 1947. december 8-án Jugoszláviával kötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Ezt követte 1948. január 24-én a magyar—román, február 18-án a magyar—szovjet, június 18-án a magyar—lengyel, július 16-án pedig a magyar—bolgár barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírása. A hasonló jellegű magyar—csehszlovák szerződés csak 1949. április 16-án — a csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosság helyzetének rendezése után — lépett életbe. A Tájékoztató Iroda

⁸ PI Arch. 274/20—110.

⁹ Szabad Nép, 1947. július 11.

megalakulása után, s különösen 1948 derekától a Szovjetunió és szövetségesei már azonos módon léptek fel a különböző nemzetközi fórumokon. De hasonlóan azonos módon foglaltak állást a népi demokratikus államok kommunista pártjai és kormányai a belpolitika minden fő és számos részkerdesében is.

A szövetséges nagyhatalmak egymáshoz való viszonya, együttműködésük, illetőleg szembekerülésük, kétségtelenül döntő tényezője volt a magyarországi belpolitikai helyzet alakulásának is. A szövetségeseeknek a második világháborúban és azt követően megvalósult együttműködése volt ugyanis az a kedvező nemzetközi feltétel, amely nemcsak lehetővé, de egyben szükségessé is tett a demokrácia különböző irányzatainak és erőinek az összefogását Magyarországon. Ez az összefogás a kormánykoalícióban öltött testet a felszabadulás után. A szövetséges nagyhatalmak nézeteltéréseinek fokozódása, majd szakításuk a Truman-elv meghirdetése után viszont elkerülhetetlenül mélyítette a kormánykoalíció belüli ellentéteket, s arra ösztönözte a koalíciós partnereket, hogy mindinkább külön érdekeiket állítsák előtérbe. Ez utóbbiak realizálása szempontjából nyilvánvalóan a magyarországi baloldal volt előnyösebb helyzetben, hiszen az országban a Szovjet Hadsereg egységei állomásoztak, ami leküzdhetetlen hátrányt jelentett a demokrácia polgári irányzatai és erői számára.

A második világháború után Magyarországon végbenépi demokratikus fejlődést azonban, bármennyire elismerjük és hangsúlyozzuk is a nemzetközi tényező, közelebbről a szövetséges nagyhatalmak szerepét és jelentőségét, nem lehet és nem is szabad a változó nemzetközi helyzet egyszerű függvényének tekinteni. A demokrácia különböző irányzatai és erői összefogásának ugyanis megvoltak a szükséges belső okai és feltételei is, mindenekelőtt azok a célok és érdekek, amelyeket csak közösen lehetett megvalósítani, illetőleg érvényesíteni. Az együttműködés, igaz, az egymással kötött kompromisszumok sorozatában realizálódott, amelyeknek a mértékét és jellegét lényegében a kormánykoalíció belüli erőviszonyok szabták meg. Az így elért eredményeket a nemzetközi tényezők természetesen módosíthatták, sőt nemegyszer módosították is, de alapvetően nem változtathatták meg azokat.

Az 1944. december 21-én Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlésben a baloldal (MKP, SZDP, NPP és a szakszervezetek) volt abszolút többségben. A törvényhozás ilyen politikai összetétele akkor ténylegesen megfelelt az ország felszabadult részében kialakult erőviszonyoknak. A fentebbieket támasztja alá egyébként az is, hogy a szóban forgó országrészekben a baloldali pártok a későbbi parlamenti választások során szintén általában országos átlaguknál jobb eredményt értek el. Természetesen azt sem lehet a választási eredmények kialakulásánál és értékelésénél figyelmen kívül hagyni, hogy a régi állampépezet, pontosabban a közigazgatás a közigazgatás keleti felében úgyszólván teljesen megbénult és széthullott, s ugyanakkor a nemzeti bizottságoknak nemcsak a választási gyűlések megszervezésében, hanem a képviselőjelöltek kiválogatásában is döntő szavuk volt, szinte mindenütt.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés által december 22-én megválasztott Ideiglenes Nemzeti Kormány politikai összetételében polgáribb színezetű volt, mint a törvényhozás, ami részben a katonai helyzettel, részben a szövetséges nagyhatalmak politikájával magyarázható. Ez utóbbival függött össze egyébként az is, hogy sem az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, sem egyetlen alelnök nem tartozott baloldali pártokhoz.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés második ülésszaka 1945 szeptemberében Budapesten nyílt meg. A baloldal változatlanul megőrizte ugyan abszolút többségét, de már nem a régi arányban; a legnagyobb mértékben a Független Kisgazdapárt növelte képviselőinek számát, az időközbeni budapesti és dunántúli választásoknak, illetőleg behívásoknak köszönhetően. A baloldali pártok kétségtelen önmérséklettel tették tanúságot, amikor egyetlen olyan törvényjavaslatot sem terjesztettek az Ideiglenes Nemzetgyűlés elé, amelyet az akkor kisebbségben levő FKGP nem fogadhatott volna el.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások után a baloldal kisebbségbe szorult a nemzetgyűlésben. A kommunisták-szociáldemokraták-parasztpártiak együttes 41,23%-os szavazati aránya azonban arról tanúskodott, hogy a baloldal az új törvényhozásban is jelentős erőt képviselt. A baloldal súlyát az is növelte, hogy a kisgazdapárti balszárny változatlanul vállalta vele a szoros együttműködést. Nem utolsósorban ez magyarázza, hogy a nemzetgyűlési választások után is csak koalíciós kormányt lehetett alakítani Magyarországon. Ezt a helyzetet azonban sokan külföldön és itthon is — a polgári oldalon — nehezen vették tudomásul. Sőt, a kisgazdapárt jobbszárnyát elhelyezkedő nemzetgyűlési képviselők egyenesen követelték egy „tisztá” kisgazdapárti kormány megalakítását, míg a centrum vezetői (Nagy Ferenc, Kovács Béla, Varga Béla) megmaradtak a koalíció további fenntartása mellett. Ebbeli elhatározásukban minden bizonnyal az játszotta a meghatározó szerepet, hogy ők is tisztában voltak azzal, a munkásság hal-

latlan erőfeszítések és áldozatok árán teljesíti az újjáépítésben reá háruló feladatokat. Nem lehetett kétséges, hogy a szervezett munkásság országos méretű tiltakozással válasszolt volna a hatalomból való kiszorításra, ami az újjáépítés folytatását és a „tiszta” kisgazdapárti kormány létét kérdőjelezte volna meg, különösen azért, mert a polgári kormányzatnak valójában sem jelentősebb külföldi kölcsön, sem egyéb eszköz nem állt rendelkezésére a munkásság leszerelésére. A baloldali pártok esetleges ellenzékbe kényszerítése, nyílt politikai összefütközésük a kisgazdapárttal feltétlenül aktivizálta volna az egész polgári jobboldalt, amelyet viszont aligha elégtettek volna ki az FKGP centrumának jelszavai és követelései. Mindezen túl a polgári jobboldal leplezetlen népi demokrácia-ellenes magatartása előbb-utóbb a SZEB beavatkozását váltotta volna ki, ami a „tiszta” kisgazdapárti kormány nemzetközi elszigetelődését vonta volna maga után. Ezzel természetesen a baloldali pártok vezetői is tisztában voltak, s éppen ezért kötötték, illetőleg köthették számukra megfelelő feltételekhez a koalícióban való további részvételüket.

A Tildy-kormányban a kisgazdapárt, illetőleg a baloldali pártok 7—7 tárcát kaptak. Dobi István, Rákosi Mátyás és Szakasits Árpád államminiszterként került be a kormányba, e két utóbbi politikus azonban egyben a miniszterelnökhelyettesi funkciót is betöltötte. Ezenkívül az MKP szerezte meg a Gazdasági Főtanács főtitkári posztját is, ezzel jelentősen növelte befolyását a gazdasági életben.

Az 1946. augusztus 1-i pénzügyi stabilizáció megteremtésével és a békeszerződés kilátásainak az ismeretében érezhetően gyengült a demokrácia különböző irányzatainak és erőinek együttműködése. A kisgazdapárti centrum a koalíció fenntartása fejében olyan engedményekre próbálta a baloldali pártokat rákényszeríteni, amelyek biztosítékul szolgáltak volna számára abban a tekintetben, hogy nem kerül sor olyan további lépésekre, amelyek alapjaiban rendítenék meg a tőkés termelési viszonyokat Magyarországon. Ezzel szemben a kommunista párt egyre határozottabban törekedett a polgári erőknél a koalícióból való kiszorítására és ezzel a hatalomnak lépésről lépésre történő átalakítására. De a koalíciós partnerek külön érdekei érvényesítésének ekkor még nem voltak meg sem a nemzetközi, sem a belső feltételei. A baloldali pártok gyengesége elsősorban abban jutott kifejezésre, hogy egyelőre még együttesen sem tudhatták maguk mögött a dolgozó parasztság többségét.

1947 elején azonban a Magyar Közösség „vezérkarának” büntetőjogi felelősségre vonása arra is alkalmul szolgált, hogy a baloldal — a végrehajtó hatalomban betöltött pozíciói révén — már nem kifejezetten politikai eszközök felhasználásával is megpróbáljon leszámolni az FKGP jobbszárnyával, és választút elé állítsa a centrum vezetőit. Annál is inkább, mivel a Truman-elv meghirdetésével tulajdonképpen véget ért a szövetséges nagyhatalmak korábbi együttműködése és fokozatosan a hidegháborús politika előidézte viszonyoknak adta át a helyét, vagyis megszűnt hatni az a nemzetközi tényező, amely a demokrácia szocialista és polgári irányzatait az együttműködés irányában befolyásolta. 1947 tavaszára-nyarára a nemzetközi és a belpolitikai helyzet sajátos kölcsönhatásaként gyakorlatilag felbomlott, illetőleg széthullott az FKGP és annak centruma is.

Az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választásokon 5 031 025 választó 4 998 338 érvényes szavazatot adott le. A szavazatok és a mandátumok pártonkénti megoszlása a következő képet mutatta:

Magyar Kommunista Párt 1 113 050 (100), Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt 769 763 (68), Szociáldemokrata Párt 744 641 (67) Nemzeti Parasztpárt 451 456 (36), Keresztény Női Tábor 69 536 (4), Demokrata Néppárt 820 453 (60), Magyar Függetlenségi Párt 670 546 (49), Magyar Radikális Párt 84 169 (6), Független Magyar Demokrata Párt 260 420 (18), Polgári Demokrata Párt 50 294 (3).

A koalíció, illetve a választási szövetség négy pártja (MKP, SZDP, NPP, FGP) a szavazatok több mint 60%-át kapta meg, de a választási szövetségen belül lényegesen megváltoztak az erőviszonyok. A baloldali pártok azonban az új törvényhozásban sem jutottak abszolút többséghez (411-ből 203 mandátumot szereztek) és ezért szilárd, kormányzóképes többséget csak úgy lehetett biztosítani, ha az agrárpártból fokozatosan a dolgozó parasztság pártjává váló kisgazdapárt továbbra is tagja marad a koalíciónak. A választások után újjáalakult Dinnyés-kormányban az MKP 5, az SZDP és az FGP 4—4 az NPP pedig 2 helyet kapott.

A kormány helyzetét lényegesen megkönnyítette az a körülmény is, hogy a viszonylagos nagyszámú parlamenti ellenzék egyáltalán nem volt egységes, s valójában csupán a Magyar Függetlenségi Párt és a Keresztény Női Tábor ígérkezett „kemény” ellenzéknek. A Magyar Radikális Párt a Polgári Demokrata Párt és a Független Magyar Demokrata Párt, sőt nemegyszer még a Demokrata Néppárt is inkább csak a lojális ellenzék szerepét töltötte be. Ez természetesen korántsem jelentette azt, hogy a szóban

forgó pártok képviselői minden törvényjavaslattal egyetértettek, vagy a vita során ne terjesztettek volna elő módosító indítványokat. A szavazás eredménye azonban gyakran rácsáfolt a vitákra, mert az ellenszavazatok száma kisebb volt, mint ahogyan erre az előzményekből következtetni lehetett. Az MRP, a PDP és részben az FMDP általában támogatta vagy tudomásul vette a nagytőke kisajátítását és nem emelt kifogást a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződésekkel kapcsolatban sem. Ugyanakkor az állam és az egyház viszonyát illetően az FMDP már nem „társult” az MRP-vel és a PDP-vel, hanem képviselőire bízta az állásfoglalást. Jóval ellentmondásosabb magatartást tanúsított, amint az különben várható is volt, a Demokrata Néppárt. A DNP elutasította a nagytőke kisajátítását, de Barankovics István 11 társával egyetemben megszavazta a nagybankok államosítását. A párt képviselői „hallgattak” a magyar–jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés, valamint a magyar–román kulturális egyezmény törvényerőre emelésekor, a hasonló tartalmú és jellegű magyar–szovjet, illetőleg magyar–lengyel szerződéseket azonban támogatták és meg is szavazták.

1948 derekára Magyarországon a kommunista párt koalíciós partnereivel együttműködve — és lényegében parlamentáris úton — megvalósította a nagy- és középtőke kisajátítását és a burzsoáziának a hatalomból való kiszorítását. Így, többek között, az országgyűlés szentesítette a Magyar Függetlenségi Párt mandátumainak megsemmisítését, a nagybankok államosítását, a „bevett” és az „elismert” vallásfelekezetek jogállása közötti különbségek megszüntetését, a száz munkavállalónál többet foglalkoztató gyárak és üzemek köztulajdonba vételét, valamint az egyházi iskolák államosítását.